

УДК 376.3_056.36

Ю.Ю. Бугера,
jyuliajy@gmail.com

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ТА КРИТЕРІЇВ ВИВЧЕННЯ УВАГИ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Відомості про автора: Бугера Юлія Юріївна, асистент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. Email: jyuliajy@gmail.com

Contact: Buhera Yuliya Yuriyivna, assistant of the Department of Psychological, Medical and Pedagogical Foundations of Correctional Work, Kamyanets-Podilskiy National Ivan Ohienko University. Email: jyuliajy@gmail.com

Бугера Ю.Ю. Характеристика основних показників та критеріїв вивчення уваги у розумово відсталих молодших школярів. У статті проаналізовано показники та критерії розвитку властивостей уваги у розумово відсталих молодших школярів. Зокрема, автором розглядаються прояви властивостей уваги у навчальній діяльності, а саме: увага забезпечує організацію всієї психічної діяльності та щонайперше пізнавальної – сприяє цілеспрямованому та організованому відбору інформації, яка поступає, вибірковому і тривалому зосереджені психічної активності на об'єкті чи діяльності, спрямованості та вибірковості пізнавальних процесів, зокрема, увагою визначається точність і деталізація сприймання, вибірковість пам'яті, спрямованість і продуктивність мислення та уяви. Результати теоретичного вивчення показали, що від уваги залежать якість і результативність функціонування всієї пізнавальної сфери, найважливішими її властивостями, сформованість яких позначається на рівні розвитку уваги та на ефективності навчання розумово відсталих учнів, визначені: стійкість, розподіл та переключення. Саме система цих властивостей складає атенційні здібності учнів, які в подальшому ми поклали в основу розробки методики вивчення уваги у молодших школярів.

Автором визначаються прояви властивостей уваги у навчальній діяльності як показники до яких віднесено: довільне, цілеспрямоване втримування активності уваги, не відволікання під час виконання навчального завдання; тривала концентрація уваги на завданні, яка забезпечує ясність і чіткість розуміння змісту навчального матеріалу; довільне та швидке переключення уваги при переході від одного виду діяльності до іншого; довільне спрямування уваги на декілька об'єктів (видів діяльності) та швидке включення в роботу при переході від

одного виду діяльності до іншого; довільне спрямування і зосередження уваги на декількох об'єктах одночасно; успішне виконання декількох завдань. Відповідно до проявів кожного показника властивостей уваги було визначено зміст та подано характеристику рівнів її сформованості. З урахуванням проявів усіх досліджуваних властивостей (стійкості, розподілу, переключення) визначалися загальні рівні сформованості уваги, а саме: високий, достатній, середній, низький.

Зроблено висновок про те, що розуміння суті уваги, її видів, властивостей та їх проявів у навчанні, врахування особливостей психофізичного розвитку дітей сприяє підвищенню результативності навчання.

Ключові слова: молодші школярі, розумово відсталі діти, навчальна діяльність, пізнавальна діяльність, увага, властивості уваги, показники уваги, критерії уваги.

Бугера Ю.Ю. Характеристика основных показателей и критериев изучения внимания у умственно отсталых младших школьников. В статье проанализированы показатели и критерии развития свойств внимания у умственно отсталых младших школьников. В частности, автором рассматриваются проявления свойств внимания в учебной деятельности, а именно: внимание обеспечивает организацию всей психической деятельности и в том числе познавательной - способствует целенаправленному и организованному отбору поступающей информации, выборочном и длительном сосредоточении психической активности на объекте или деятельности, направленности и избирательности познавательных процессов, в частности, вниманием определяется точность и детализация восприятия, избирательность памяти, направленность и продуктивность мышления и воображения. Результаты теоретического изучения показали, что от внимания зависят качество и результативность функционирования всей познавательной сферы. Важнейшими ее свойствами, сформированность которых сказывается на уровне развития внимания и на эффективности обучения умственно отсталых учащихся, определены: устойчивость, распределение и переключение. Именно система этих свойств составляет атенционные способности учащихся, которые в дальнейшем были положены в основу разработки методики изучения внимания у младших школьников.

Автором определяются проявления свойств внимания в учебной деятельности как показатели к которым отнесены: произвольное, целенаправленное содержание активности внимания, не отвлечение во время выполнения учебного задания; длительная концентрация внимания на задании, которая обеспечивает ясность и четкость понимания содержания учебного материала; произвольное и быстрое переключение внимания при переходе от одного вида деятельности к

другому; произвольное направление внимания на несколько объектов (видов деятельности) и быстрое включение в работу при переходе от одного вида деятельности к другому; произвольное направление и сосредоточение внимания на нескольких объектах одновременно; успешное выполнение нескольких задач. Согласно проявлений каждого показателя свойств внимания было определено содержание и дана характеристика уровней ее сформированности. С учетом проявлений всех исследуемых свойств (устойчивости, распределения, переключения) определялись общие уровни сформированности внимания, а именно: высокий, достаточный, средний, низкий.

Сделан вывод о том, что понимание сути внимания, ее видов, свойств и их проявлений в обучении, учета особенностей психофизического развития детей способствует повышению результативности обучения.

Ключевые слова: младшие школьники, умственно отсталые дети, учебная деятельность, познавательная деятельность, внимание, свойства внимания, показатели внимания, критерии внимания.

Buhera Yu. Yu. Characteristics of the main parameters and criteria for the study of attention of mentally retarded primary school pupils. Parameters and criteria for the study of attention of mentally retarded primary school pupils are analyzed in the article. In particular, the author examines expression of attention properties in educational activities, namely: attention provides organization of all mental activities and the first one of which is cognitive, it facilitates focused and organized selection of information that comes, selective and continuous psychic activity focused on the object or activity, it facilitates orientation and selectivity of cognitive processes, in particular, precision and detail perception, selectivity of memory, orientation and productivity of mentality and imagination are defined by attention. The results of theoretical study revealed that the quality and effectiveness of functioning of the entire cognitive sphere depend on the attention, the most important of its properties, formation of which is determined by the level of attention and efficiency of study of mentally retarded pupils, are identified such as: sustainability, distribution and shifting. The system of this particular properties forms attention skills of pupils, which subsequently we put in the basis for the development of methods to study the attention of primary school pupils.

We have determined the expressions of attention properties in educational activities as indicators which include: random, purposeful retention of attention activity, being undistracted while fulfilling educational task; continuous focus of attention on the task that provides clarity in understanding of the educational material content; random and rapid shifting of attention during the transition from one kind of activity to another; random focus of attention on several objects (activities) and rapid inclusion in the

work during the transition from one kind of activity to another; random focus and concentration of attention on several objects simultaneously; success when fulfilling several tasks. According to expressions of each indicator of attention properties we have determined the content and gave the description of levels of its formation. Considering the expressions of all investigated properties (sustainability, distribution and shifting) general levels of formation of attention were determined, namely: high, sufficient, medium, low.

It is concluded that understanding of the attention essence, types, properties and its expressions during the study, taking into account peculiarities of psychophysical development of children contributes to the effectiveness of study.

Key words: primary school pupils, mentally retarded pupils, educational activity, cognitive activity, attention, properties of attention, parameters of attention, criteria of attention.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог Державного стандарту загальної та спеціальної початкової освіти, закону України „Про освіту”, „Концепції спеціальної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку в Україні на найближчі роки та перспективу”, „Концепції державного стандарту спеціальної освіти”, „Законі України «Про спеціальну освіту», найважливішою метою сучасної школи є якісна освіта підростаючого покоління. Досягнення цієї мети уможливується на основі інтенсифікації педагогічного процесу, його змісту, методики, організаційних форм, які забезпечують отримання як педагогічних, так і розвивальних ефектів. У контексті зазначеного особливого значення набуває розв’язання проблеми формування у дітей з вадами інтелекту довільних форм психічної діяльності, зокрема уваги, яка позначається на успішності навчання школярів.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні аспекти проблеми розвитку уваги у загальній психології та педагогіці розкриваються у працях Б.Г. Ананьєва, І.Л. Баскакової, Л.С. Виготського, П.Я. Гальперіна, Н.П. Дієвої, М.Ф. Добриніна, М.М.Лили, А.О. Люблінської, Є.О. Мілеряна, Ю.П. Рождественського, І.В. Страхова та інших. Науковцями досліджувались питання сутності уваги (В. Вундт, Т.Рібо, Л.С. Виготський, Д.Н. Узнадзе, Е. Тітченер, П.Я.Гальперін, М.Ф. Добринін, М.М. Ланге, С.Ф. Спічак та інші), фізіологічних та нейрофізіологічних механізмів функціонування уваги (П.К. Анохін, О.Р. Лурія, І.П. Павлов, І.М. Сеченов, О.О. Ухтомський), вікової динаміки розвитку уваги (І.Л. Баскакова, Н.П.Дієва, М.М. Лиля, А.О. Люблінська, Я.Л. Коломинський, В.А Крутецький, В.Й. Чяпас та інші), властивостей уваги (Ф.М. Гоноболін, М.Ф. Добринін, Т.Г. Єгоров, О.В Запорожець, Н.Ф. Лаврова, І.Л. Баскакова, С.Л. Рубінштейн, І.В. Полякова, І.В. Страхов, К.К. Платонов, В.Я. Романов та інші), роль окремих властивостей уваги у навчальному процесі (І.Л.Баскакова, І.А.Бартишнікова, В.О.Бодрова, Р.П.Лаптієва, М.М.Лила,

Ю.П.Рожественський, Н.О. Пахомова та інші), вплив уваги на якість сприймання та швидкість, точність, міцність, тривалість запам'ятовування навчального матеріалу (Б.Г.Ананьєв, Л.І. Баскакова, С.П.Бочарова, В.Вундт, Н.В. Гавриш, Є.Л. Григоренко, С.А. Лукомська, Г.М. Понорядова, Е.М. Рутман, О.Г.Солодухова та інші).

Проте у спеціальній психолого-педагогічній літературі проблема розвитку уваги молодших школярів в теоретичних і практичних аспектах розроблена меншою мірою. Зокрема, у працях Л.С. Виготського, П.Я. Гальперіна, О.М. Граборова, О.Р. Лурії, М.П. Матвєєвої, М.С. Певзнер, С.Я. Рубінштейн, В.М. Синьова, О.Є. Фрейєрова вивчаються закономірності та особливості розвитку уваги у дітей з розумовою відсталістю; І.Л. Баскакова, С.В.Лієпін, Л.І.Переслені вказують на своєрідність прояву довільної уваги у розумово відсталих дітей; Т.Г. Захарова, Р.П. Лаптієва, С.В.Лієпін, Л.І.Переслені розкривають особливості властивостей уваги розумово відсталих школярів. Однак не зважаючи на актуальність та проведені дослідження, проблема розвитку уваги у розумово відсталих молодших школярів залишається недостатньо розробленою. Зокрема, потребує розробки педагогічне забезпечення формування атенційних здібностей дітей зазначеної категорії.

Мета статті полягає у характеристиці основних показників, критеріїв та визначенні загальних рівнів розвитку властивостей уваги у розумово відсталих молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Увага як форма психічної діяльності полягає у її спрямованості та зосередженості на об'єкті, позначається на процесі та результатах навчання – засвоєнні учнями знань, умінь, навичок [4; 5]. Найважливішими властивостями уваги, сформованість яких позначається на рівні уваги та на ефективності навчання розумово відсталих учнів, виходячи з результатів аналізу наукових джерел [1; 3; 4; 5] були визначені: стійкість, розподіл та переключення. Саме система цих властивостей складає атенційні здібності учнів [3], які ми поклали в основу розробки методики вивчення уваги у молодших школярів.

Під стійкістю уваги ми розуміємо часову характеристику, що визначається тривалістю збереження зосередженості на певному об'єкті або виді діяльності, показником якої є висока продуктивність різних видів діяльності (ігрової, навчальної, трудової) дитини протягом тривалого[1; 3; 5].

Розподіл уваги ми визначаємо як процес, який передбачає здатність людини утримувати в центрі уваги декілька об'єктів (видів діяльності), тобто це – одночасне спрямування уваги на два або більше об'єктів (видів діяльності). Розподіл є необхідною умовою успішного виконання декількох видів діяльності, що потребують одночасного використання різноманітних операцій [1; 3; 5].

Під переключенням розуміється довільний перенос уваги з одного

об'єкта (або виду діяльності) на інший. Переключення уваги може відбуватись 3–4 рази за секунду за умови існування зв'язку між попереднім і наступним видами діяльності, якщо наступний вид діяльності більш цікавий за попередній, або якщо попередній вид діяльності повністю завершено. За інших умов переключення уваги відбувається повільно і з певними труднощами [1; 2; 3; 5].

Прояви властивостей уваги у навчальній діяльності розглядаються нами як показники їх вивчення. Згідно до показників прояву кожної властивості були визначенні відповідні рівні її сформованості. З урахуванням проявів усіх досліджуваних властивостей (стійкості, розподілу, переключення) визначалися загальні рівні сформованості уваги (високий, достатній, середній, низький).

Для визначення рівнів сформованості окремих властивостей уваги та уваги в цілому, були розроблені рівневі прояви кожного показника, які подані у табл. 1.

Таблиця 1.

Характеристика рівневих градацій проявів властивостей уваги у навчальній діяльності

Властивості та їх показники	Рівневі прояви			
	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
Стойкість				
1. Довільне, цілеспрямоване втримування активності уваги, не відволікання під час виконання навчального завдання	Довільне, цілеспрямоване втримування активності уваги від початку до кінця виконання завдання	Достатньо довільне, цілеспрямоване втримування активності уваги від початку до кінця виконання нескладного завдання	Частіше мимовільне, не цілеспрямоване втримування активності уваги з допомогою вчителя	Характерна мимовільна активність уваги, яка може з'явитись за допомогою вчителя
2. Тривала концентрація уваги на завданні, яка забезпечує ясність і чіткість розуміння змісту навчального матеріалу	Тривала концентрація уваги, яка забезпечує розуміння навчального матеріалу, можливість його пояснити, виділити головне і другорядне	Достатня концентрація уваги, яка забезпечує розуміння основних понять змісту матеріалу, дає змогу виділити головні і другорядні ознаки	Не достатня концентрація, яка призводить до фрагментарного розуміння змісту матеріалу; можливість виділити ознаки матеріалу за допомогою	Відсутність концентрації уваги, що призводить до не розуміння змісту матеріалу, постійної допомоги з боку вчителя; не можливість повторити за вчителем

			вчителя, але недостатньо повно і чітко диференціювати та пояснити їх	матеріал
Переключення				
1. Довільне та швидке переключення уваги при переході від одного виду діяльності до іншого.	Довільне та швидке переключення уваги з одного виду діяльності на інший.	Достатньо довільне та швидке переключення уваги з одного виду діяльності на інший, якщо вони є відомими і не складними.	Частіше мимовільне та повільне, переключення уваги з одного нескладного виду діяльності на інший, за допомогою вчителя.	Не можливість самостійного переключення уваги з простого виду діяльності на інший, швидке відволікання при будь-яких подразниках
3. Довільне спрямування уваги на декілька об'єктів (видів діяльності) та швидке включення в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого.	Довільне спрямування уваги на декілька об'єктів (видів діяльності) та швидке включення в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого.	Довільне спрямування уваги на декілька пов'язаних між собою об'єктів (видів діяльності) та достатньо швидке включення в роботу при переході від одного не складного виду діяльності до іншого.	Частіше мимовільне спрямування уваги на декілька об'єктів (видів діяльності) за допомогою вчителя та тривале включення в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого.	Мимовільне спрямування уваги на декілька об'єктів (видів діяльності) за допомогою вчителя та не можливість самостійного включення в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого.
Розподіл				
1 Довільне спрямування і зосередження уваги на декількох об'єктах одночасно	Одночасне довільне усвідомлення та утримання в полі зору двох і більше об'єктів не пов'язаних за змістом	Одночасне довільне усвідомлення та утримання в полі зору двох об'єктів пов'язаних за змістом.	Мимовільне утримання в полі зору двох і більше об'єктів пов'язаних за змістом.	Не можливість утримання в полі зору двох і більше об'єктів не пов'язаних за змістом.

2. Успішне виконання декількох завдань.	Можливим є одночасне успішне виконання двох або більше складних видів діяльності (дій).	Можливим є одночасне успішне виконання двох або більше не складних видів діяльності (дій).	Можливим є одночасне виконання двох не складних видів діяльності (дій) за допомогою педагога.	Неможливим є одночасне виконання двох нескладних видів діяльності (дій).
---	---	--	---	--

Відповідно до проявів кожного показника властивостей (стійкість, переключення, розподіл) уваги було визначено зміст та подано характеристику загальних рівнів її сформованості.

Високий рівень. Учень доволно, цілеспрямовано втримує активність уваги від початку до кінця виконання будь-якого завдання; розуміє навчальний матеріал та може його пояснити, чітко виділяє головне і другорядне; доволно спрямовує увагу на декілька об'єктів (видів діяльності), швидко переключає увагу з одного виду діяльності на інший, легко доволно спрямовує увагу на новий об'єкт, швидко включається в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого; одночасно утримує в полі зору два і більше об'єкти, які не пов'язані за змістом; одночасно успішно виконує два або більше складних види діяльності (дій).

Достатній рівень. Учень доволно, цілеспрямовано втримує активність уваги від початку до кінця виконання нескладного завдання; розуміє основні поняття матеріалу, виділяє головне, називає відмінні ознаки; цілеспрямовано та швидко переключає увагу з одного відомого і нескладного виду діяльності на інший; доволно спрямовує увагу на декілька пов'язаних між собою об'єктів (видів діяльності) та достатньо швидко включається в роботу при переході від одного нескладного виду діяльності до іншого; одночасно утримує в полі зору два об'єкти, які пов'язані за змістом; одночасно успішно виконує два або більше нескладних види діяльності (дій).

Середній рівень. Учень не достатньо доволно втримує активність уваги за допомогою вчителя; фрагментарно розуміє зміст матеріалу; за допомогою педагога може виділити ознаки матеріалу, але недостатньо повно і чітко диференціює та пояснює їх; не достатньо цілеспрямовано та повільно, переключає увагу з одного нескладного виду діяльності на інший, за допомогою вчителя; не достатньо доволно спрямовує увагу на декілька об'єктів (видів діяльності) за допомогою педагога та тривалий час включається в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого; за допомогою вчителя може утримувати в полі зору два і більше об'єкти, що пов'язані за змістом; за допомогою педагога одночасно виконує два нескладних види діяльності (дій).

Низький рівень. Учень проявляє мимовільну активність за допомогою вчителя; не розуміє зміст матеріалу, постійно потребує допомоги з боку педагога; не може повторити за вчителем матеріал;

самостійно не переключає увагу з простого виду діяльності на інший, при будь-яких зовнішніх подразниках швидко відволікається; проявляє мимовільне спрямування уваги на декілька об'єктів (види діяльності) за допомогою педагога та самостійно не може включитися в роботу при переході до іншого виду діяльності; не може, навіть за допомогою педагога, одночасно утримувати в полі зору два і більше об'єкти, які пов'язані за змістом; не може, навіть під керівництвом дорослого одночасно виконувати два нескладних види діяльності (дії).

Висновки. Таким чином, розроблені показники, критерії та узагальнюючі рівні розвитку властивостей уваги дають змогу вивчити динаміку та рівень їх сформованості у молодших школярів з розумовою відсталістю та типовим розвитком.

Перспективи подальших розвідок. Подальшим напрямком досліджень виступає розробка системи корекційної роботи з формування властивостей уваги у розумово відсталих молодших школярів, що дасть змогу надалі правильно організувати пізнавальну діяльність цієї категорії дітей, а також підібрати відповідне психолого-педагогічне забезпечення даного процесу.

Список використаних джерел

1. **Астафьев С. В.** Психофизиологические показатели уровня внимания : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.02 – психофизиология / Сергей Владимирович Астафьев ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 2003 – 258 с. 2. **Захарова Т. Г.** Переключение внимания и темп психической деятельности у учащихся массовой и вспомогательной школ : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – возрастная и педагогическая психология / Тамара Глебовна Захарова ; МГПИ им. В. И. Ленина. – Москва, 1985. – 159 с. 3. **Мещерякова Н. В.** Атенционные способности как критерий формирования внимания школьников : автореф. дисс.... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – пед. психология / Мещерякова Наталья Вячеславовна ; Самар. гос. пед. ун-т. – Самара, 1998. – 23 с. 4. **Психологічна** енциклопедія / упоряд. О. М. Степанов. – Київ: Академвидав, 2006. – 424 с. 5. **Психология** внимания / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: АСТ: Астрель, 2008. – 704 с.

References

1. **Astaf'ev S. V.** Psihofiziologicheskie pokazateli urovnja vnimanija : diss. ... kand. psihol. nauk : spec. 19.00.02 – psihofiziologija / Sergej Vladimirovich Astaf'ev ; MGU im. M. V. Lomonosova. – Moskva, 2003 – 258 s. 2. **Zaharova T. G.** Perekljuchenie vnimanija i temp psihicheskoj dejatel'nosti u uchashhihsja massovoj i vspomogatel'noj shkol : diss. ... kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 – vozrastnaja i pedagogicheskaja psihologija / Tamara Glebovna Zaharova ; MGPI im. V. I. Lenina. – Moskva, 1985. – 159 s. 3. **Meshherjakova N.V.** Atencionnye sposobnosti kak kriterij formirovanija vnimanija shkol'nikov : avtoref. diss.... kand. psihol. nauk :

spec. 19.00.07 – ped. psihologija / Meshherjakova Natal'ja Vjacheslavovna ; Samar. gos. ped. un-t. – Samara, 1998. – 23 s. 4. **Psykhologichna** entsyklopediia / uporiad. O. M. Stepanov. – Kyiv: Akademvydav, 2006. – 424 s. 5. **Psihologija** vnimanija / pod red. Ju. B. Gippenrejter, V. Ja. Romanova. – 2-e izd., pererab. i dop. – Moskva: AST: Astrel', 2008. – 704 s.

Received 11.01.2016

Reviewed 26.02.2016

Accepted 29.03.2016